The Islamic Journal of Women and the Family
Print ISSN: 2538-6190 Online ISSN: 2717-4085
Homepage: https://pzk.journals.miu.ac.ir

A Jurisprudential Analysis of a Celibate Life in Imamieh Jurisprudence with an Emphasis on the Narrative «Hallat al-Ozubah»

Alireza Ahmadabadi [1], Hassan Shakouri[2], and Mohammad Javad Bahrein[3]

1. Corresponding author, Third Level in Jurisprudence and Principles, Imam Hassan Askari Specialized Institute for Jurisprudence and Principles, Qom, Iran. Email: alireza.ahmadabadi.1376@gmail.com 0009-0000-9868-8808
2. Assistant Professor in Family Jurisprudence, Bint al-Huda Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: mhshakoori11@gmail.com 0000-0003-4407-5779
3. Assistant Professor in Private Law, Faculty Member of Islamic Humanities Higher Education Complex, Al-Mustafa International University, Qom, Iran. Email: mjbahreini@gmail.com 0009-0002-9902-0441

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 20 March 2025
Received in revised form 30 April 2025
Accepted 21 May 2025
Available online 30 May 2025

Keywords:
permissibility of a celibate life,
celibacy in Imamieh jurisprudence,
jurisprudential analysis of a celibate life,
narrative «Hallat al-Ozubah».

ABSTRACT

Objective: The decrease in the marriage rate, which has consequences such as social problems and a decrease in population growth, is one of the fundamental challenges of contemporary society and is of concern to jurists. The present study was conducted in the realm of Imamieh jurisprudence with the aim of critiquing and examining the narrative «Hallat al-Ozubah» which is stated in support of a celibate life.

Method: The present research was conducted in the realm of Imamieh jurisprudence using an analytical-documentary method based on jurisprudential arguments and with an Ijtihadi perspective.

Results: The results of the studies show that the aforementioned narrative was considered correct from the perspective of the ancients, but from the perspective of the later ones, it lacks documentary authority. The narrative literally implies that «celibacy is Halal» and not «obligatory celibacy». Even assuming the acceptance of the documentary validity of the narrative and the other party's interpretation of it, this interpretation conflicts with a set of narratives that introduce marriage as a recommended and emphasized matter. In addition, based on the context of the narrative, it is considered necessary to solve the problems of livelihood in the end times through wise measures, and the recommendation of marriage is removed in those circumstances, and only its permissibility remains. Moreover, according to the content of some narratives, humans are obliged to the previous rulings, and until a definitive abrogation is found, the same rulings are applied. Therefore, the previous validity of the recommendation of marriage will continue in the end times.

Conclusions: The narrative «Hallat al-Ozubah» neither indicates the necessity of celibacy, nor can it be a definitive document for promoting a celibate life. Even if the documentary validity of the narrative is accepted, due to the conflict with other narratives supporting marriage, the previous validity of the recommendation of marriage will still be continued. Therefore, the teachings of Imamieh jurisprudence generally emphasize the importance and recommendation of marriage, and a celibate life does not have a binding jurisprudential position.

Cite this article: Ahmadabadi, A., Shakouri, H., & Bahreini, M. (2025). A Jurisprudential Analysis of a Celibate Life in Imamieh Jurisprudence with an Emphasis on the Narrative «Hallat al-Ozubah». *The Islamic Journal of Women and the Family,* 13 (2), 109 - 125. https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.18366.2249

© The Author(s).retain the copyright and full publishing rights
Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.18366.2249

Introduction

The low number of marriages and the spread of delayed marriages are important social and moral challenges of contemporary society, which have consequences such as a decrease in population growth, the emergence of social problems, and the trend of society towards an aging population. In addition to its economic and social dimensions, this issue has also gained special importance from a jurisprudential perspective, because some have argued for the permissibility and even the recommendation of a celibate life in the end times, citing a narrative attributed to the Prophet Mohammad that Ibn Fahd Helli has narrated in his book «Al-Tahsin fi Sefat al-Arefin». According to this narrative, it is permissible to abandon marriage in the end times due to the difficulty of earning a living through the Halal means. The group interpretation of the narrative «Hallat al-Ozubah» is such that marriage is considered forbidden in the end times.

The present research was conducted with the aim of examining the documentary and content of the mentioned narrative and reviewing the issue of a celibate life in the light of the principles of Imamieh jurisprudence. In jurisprudential books, there is no deep and focused discussion on the subject of celibacy, and only a few lines were found in these books (cf., Naraqi, 1415AH, 16/13; Shobeiri Zanjani, 1419AH, 1/44; Nasiri Vatan and Imani, 2020). The main question of the research is to what extent the narrative «Hallat al-Ozubah» can indicate the necessity of celibacy and the sanctity of marriage in the end times.

Method

The present study was conducted in the field of Imamieh jurisprudence using an analytical-documentary method based on jurisprudential arguments and with an Ijtihadi perspective. In this research, in a scientific confrontation with the narrative «Hallat al-Ozubah», the principle of issuing the narrative (i.e., discussion of authenticity), the mode of issuance (i.e., the motive of the Infallible for speech, behavior, and narrative) were examined. In addition, the principle of the emergence of the narrative in the claim and how it appeared and the intention of emergence, i.e., whether in the primary understanding of the narrative, the intention of the holy lawgiver is consistent with other evidence or not, were analyzed.

Results

Examining the validity of authenticity of this narration shows that, according to the earlier scholars, an authentic narrative is a narrative that requires trust; that is, it is consistent with the general principles and narratives of that subject, is accompanied by evidence that makes it trustworthy and reliable, and its focus is more on the text of the narrative and evidence, even though there is a kind of weakness in the authenticity of the narrative (Sheikh Bahaei, 1414AH). Based on this basis, although the narrative «Hallat al-Ozubah» is not mentioned in the famous narrative books, given that the correct meaning can be stated for it and it does not contradict the

general principles, it requires trust and is considered authentic. On the other hand, according to the well-known later scholars of Rejal, who consider an authentic narrative to be one whose authenticity is connected to the Infallible in all categories by just and Imamieh narrators, the narrative «Hallat al-Ozubah» does not have a valid authenticity (cf., Sheikh Bahaei, 1414AH). This narrative is authentic, because the late Ibn Fahd Helli, who lived in the 7th and 8th centuries, directly narrated the narrative without mentioning the chain of transmission between himself and Ibn Masoud (from Ibn Masoud), and he also narrated from the Prophet Mohammad.

In terms of implication, the narrative literally implies that celibacy is Halal and not obligatory celibacy. The argument of those who believe that the narrative implies the prohibition of marriage is based on two main arguments. The first argument, the appearance of Halal in a general sense, and the second argument, the prohibition of a prelude that leads to a forbidden act. In criticizing this view, the mere claim that «the creation of a religious ruling of Halal for celibacy in the end times is void and will not be issued by a wise person» alone cannot be a clue that what is meant is Halal in the general sense that is consistent with the obligatory ruling of the obligation of celibacy; because the statement that marriage is permissible in the early days of Islam is not a proven statement, but there are many narratives (cf., Hor Ameli, 1409AH, 20/13) that prove that marriage is recommended in general and at any time.

Assuming the correctness of the authenticity and the presence of evidence in the claim of the necessity of a celibate life, this narrative conflicts with many narratives about marriage that speak of strict recommendation and in some cases indicate the necessity of marriage. Among these narratives is the one in which Imam Sadegh said: «Whoever abandons marriage out of fear of need and poverty has indeed offended Allah with an evil thought» (Koleini, 1407AH, 5/330) and «Whoever abandons marriage out of fear of poverty has indeed offended Allah with an evil thought». God says: «If you were poor and needy, God would enrich you from his bounty» (Ibn Babewayh, 1413AH, 3/385). Allameh Tabatabaei in the book Masabih (quoted by Mohaghegh Najafi, 1404AH, 29/13) stated in order to prove the Kefaei obligation of marriage: «But the Kefaei obligation means the obligation of marriage through which the human race is preserved, is definitive. Even if the people of a city refuse to marry, the Sharia ruler can force them to marry so that the human race does not disappear».

Considering the context of the narrative and other narratives about the end times, the meaning is «Be careful that marriage does not lead you to depart from religion and lose the signs of the Sharia». The context of the narratives about the end times indicates that these narratives do not prevent or discourage marriage, but rather refer to an external matter in the external reality that increases the attention and care of Muslims. It is stated in the science of principles: «If a command comes after a prohibition, or conversely, a prohibition comes after a command, the implication of their correspondence, that is, an implication of obligation in the command and an implication of sanctity in the prohibition, is not intended, but rather an ironic meaning is intended; that is, the sanctity has been removed and in the latter, the obligation has been removed» (Rouhani,

1413AH, 5/301). Since the initial ruling of marriage is its recommendation, after the advent of this narrative and assuming that it implies the sanctity of marriage, it can be said that since this prohibition comes after a command that implies recommendation, therefore in the end times the recommendation of marriage is removed and its permissibility remains; as a result, it is still not possible to rule on the prohibition of marriage.

The practice of the previous validity is accepted by all jurists. The story of the previous validity in this issue is that marriage in the early days of Islam was a certain and recommended thing and there is no room for any doubt about it, as many narratives indicate it. If in the end times its ruling is doubted by such narratives, since it is not definitive and there is no valid evidence that is specific to the end times, the duty of the ignorant to rule is to refer to the practical principles that have been laid down for him/her. The principle that is appropriate for the ruling on this issue is the previous validity, because there is a certain precedent that is recommended, and its survival in the end times is doubtful. As a result, by implementing this previous validity, the recommendation of marriage will also be established in the end times. According to the content of some narratives, an individual is obligated to follow the previous and established rulings until a definitive abrogation is found (cf., Ibn Babewayh, 1395AH, 2/348; Ibn Babewayh, 1395AH, 2/348). It is also stated in narratives that what the Prophet Mohammad has made Halal will remain Halal until the Day of Judgment, and what he has made Haram will remain Haram until the Day of Judgment (cf., Saffar, 1404AH, 1/148).

Conclusions

The results of the studies show that the aforementioned narrative was considered authentic from the perspective of the ancients, but from the perspective of the later ones, it lacks documentary authority. The narrative literally implies that «celibacy is Halal» and not «obligatory celibacy». Even assuming the acceptance of the documentary validity of the narrative and the interpretation of the other party from it, this interpretation conflicts with a set of narratives that introduce marriage as a recommended and emphasized matter. Moreover, based on the context of the narrative, resolving the problems of earning a living in the end times is considered necessary through wise measures, and the recommendation of marriage in those circumstances is removed, and only its permissibility remains. In addition, according to the content of some narratives, humans are obligated to the previous rulings, and until a definitive abrogation is found, the same rulings are applied. Therefore, the previous validity of the recommendation of marriage in the end times will also continue. Accordingly, the narrative «Hallat al-Ozubah» neither implies the necessity of celibacy nor can it be a definitive document for promoting a celibate life. Even if the documentary validity of the narrative is accepted, due to the conflict with other narratives supporting marriage, the previous validity of the recommendation of marriage is still continued. Therefore, the teachings of Imamieh jurisprudence generally emphasize the importance and

recommendation of marriage, and celibacy does not have a binding jurisprudential position

Author Contributions

All authors participated equally in the design of the study, writing the article, and editing the final versions.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors of the research would like to express their gratitude to the Imam Hassan Askari Specialized Institute, especially Hojjat al-Islam va al-Moslemin, Mr. Ebrahimi, who was the spiritual supporter of this study.

Ethical Considerations

Cases such as falsification of data, distortion of results, plagiarism, and any other unethical behavior have been strictly avoided in this study.

Funding

This study was conducted without receiving any financial support from government, commercial, or non-profit organizations.

Conflict of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest in connection with this study. In other words, there were no financial or personal interests that could affect the results of the study.

پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده
شاپا چاپی: ۶۱۹۰-۲۵۳۸ شاپا الکترونیکی: ۴۰۸۵-۲۷۱۷
Homepage: https://pzk.journals.miu.ac.ir

واکاوی فقهی زیست مجردانه در فقه امامیه با تأکید بر روایت «حلت العزوبه»

علیرضا احمدآبادی[۱]✉، حسن شکوری[۲]، و محمدجواد بحرینی[۳]

۱. نویسنده مسئول، سطح ۳ رشته فقه و اصول، مؤسسه تخصصی فقه و اصول امام حسن عسکری علیه‌السلام، قم، ایران. رایانامه: alireza.ahmadabadi.1376@gmail.com
۲. استادیار فقه خانواده، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: mhshakoori11@gmail.com
۳. استادیار حقوق خصوصی، عضو هیئت علمی مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: mjbahreini@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۳۰
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۳۱
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۰۹

کلیدواژه‌ها:
جواز زیست مجردانه، تجرد در فقه امامیه، تحلیل فقهی زیست مجردانه، حدیث «حلت العزوبه».

چکیده

هدف: کاهش نرخ ازدواج که پیامدهایی همچون معضلات اجتماعی و کاهش رشد جمعیت را در پی دارد، یکی از چالش‌های اساسی جامعه معاصر و مورد توجه فقهاست. پژوهش حاضر با هدف نقد و بررسی روایت «حلت‌العزوبه» که در تأیید زیست مجردانه بیان شده است، در قلمرو فقه امامیه انجام شد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر به‌روش تحلیلی- اسنادی مبتنی بر استدلال‌های فقهی و با نگاه اجتهادی، در قلمرو فقه امامیه انجام شد.

یافته‌ها: نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که روایت مذکور از دیدگاه قدما صحیح دانسته شده، اما از منظر متأخرین فاقد حجیت سندی است. لفظ روایت دلالت بر «حلیت عزوبت» دارد و نه «وجوب عزوبت». حتی در فرض پذیرش اعتبار سندی روایت و برداشت طرف مقابل از آن، این برداشت با مجموعه‌ای از روایات که ازدواج را امری مستحب و مورد تأکید معرفی می‌کنند، در تعارض قرار می‌گیرد. همچنین بر اساس قرینه سیاقیه روایت، رفع مشکلات امرار معاش در آخرالزمان با تدابیر عاقلانه ضروری دانسته شده و استحباب ازدواج در آن شرایط مرتفع می‌گردد و تنها اباحه آن باقی می‌ماند. افزون بر این، طبق مضمون برخی روایات، انسان‌ها به احکام قبلی مکلف‌اند و تا زمانی که ناقض قطعی به دست نیاید، همان احکام جاری است. از این رو، استصحاب استحباب ازدواج در آخرالزمان نیز جریان خواهد داشت.

نتیجه‌گیری: روایت «حلت‌العزوبه» نه دلالت بر وجوب عزوبت دارد و نه می‌تواند مستند قطعی برای ترویج زندگی مجردانه باشد. حتی در صورت پذیرش اعتبار سندی روایت، به دلیل تعارض با دیگر روایات مؤید ازدواج، استصحاب استحباب ازدواج همچنان معتبر خواهد بود. بنابراین، آموزه‌های فقه امامیه در مجموع بر اهمیت و استحباب ازدواج تأکید دارند و زیست مجردانه جایگاه فقهی الزام‌آوری نمی‌یابد.

استناد: احمد آبادی، علیرضا.، شکوری، حسن.، و بحرینی، محمد جواد(۱۴۰۴). واکاوی فقهی زیست مجردانه در فقه امامیه با تأکید بر روایت «حلت العزوبه». *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۱۳ (۲)، ۱۰۷-۱۲۵. https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.18366.2249

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.
© نویسندگان.

مقدمه

از جمله چالش‌های اساسی در جامعه تأخیر در ازدواج است که به‌طور گسترده‌ای رواج یافته است. این تأخیر تبعاتی همچون بروز معضلات اجتماعی، مفاسد اخلاقی و کاهش رشد جمعیت که کشور را به‌سمت پیری سوق می‌دهد به‌همراه دارد. این معضل اجتماعی ریشه‌های مانند مشکلات اقتصادی و حس رقابت اجتماعی دارد. یکی از علل مهم این موضوع، برداشت نادرست از برخی متون دینی است مانند روایتی که ابن فهد حلی در کتاب التحصین فی صفات العارفین آورده است. این روایت بیان می‌کند که در آخرالزمان به‌دلیل مشکلات معیشتی و سخت‌گیری‌های اجتماعی، تأمین معیشت از راه حلال دشوار و عزوبت و عدم ازدواج مجاز خواهد بود که برخی به این روایت استناد کرده و از ازدواج جلوگیری کرده‌اند. برداشت این افراد از روایت فوق این است که ازدواج در آخرالزمان ممنوع است. براین‌اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی و نقد روایت فوق و بازبینی فقهی مسئله زیست مجردانه انجام شد.

در کتب فقهی، بحث عمیق و متمرکزی در مورد موضوع زیست مجردانه بیان نشده است و فقط درحد چند سطر در این کتب مطالبی یافت شد که عبارتند از: «اگر ازدواج به معصیت ختم شود، ازدواج کردن واجب‌الترک است» (محقق اردبیلی، بی‌تا)؛ «اگر فرد به‌واسطه ازدواج کردن در تنگی معیشت بیفتد رجحان ازدواج کم می‌شود» (نراقی، ۱۴۱۵هـ.ق، ۱۳/۱۶). «از این روایت[۱]، چنین برمی‌آید که عزوبت در غیر آخرالزمان جایز نیست که البته مراد کراهت شدیده است» (شبیری زنجانی، ۱۴۱۹هـ.ق، ۴۴/۱). همچنین مقاله‌ای در موضوع مورد بحث منتشر شده است که مطابق آن برفرض صحت سندی، روایت [مورد بحث] درصدد هشدار به جوانان است که در انتخاب همسر آینده توجه کافی داشته باشند و دلالتی بر رهبانیت ندارد (نصیری‌وطن و ایمانی، ۱۳۹۹).

وجه تمایز پژوهش حاضر از آثار پیشین این است که در پژوهش حاضر، این روایت از نظر سندی بنا بر مبنای فقهای متقدم و متأخر بررسی و چگونگی دلالت روایت بر حرمت ازدواج به دو بیان و استدلال مطرح شد. در نقد روایت «حلت‌العزوبه»، اصل صدور، اصل ظهور و اراده ظهور روایت بررسی شد که در آثار پیشین چنین تفصیلی یافت نشده است. پرسش بنیادین پژوهش حاضر ناظر به این است که روایت جواز مجردی تا چه اندازه می‌تواند بر حرمت ازدواج در آخرالزمان دلالت کند و چه نقدهایی بر این دلالت وارد است. پاسخ به این پرسش منوط به ارائه جواب درباره اصل صدور، اصل ظهور و اراده ظهور از روایت است.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری

قائلین به جواز مجردی در آخرالزمان به روایت ابن مسعود استدلال کرده‌اند که آورده است: «قال رسول‌الله ﷺ: لیاتینّ علی الناس زمان لایسلم لذی دین دینه الّا من یفرّ من شاهق الی شاهق ومن جحر الی جحر کالثعلب باشباله. قالوا: ومتی ذلک الزّمان؟ قال اذا لم تنل المعیشه الّا بمعاصی الله فعند ذلک حلّت العزوبة قالوا: یا رسول‌الله امرتنا بالتزویج قال: بلی ولکن اذا کان ذلک الزمان فهلاک الرجل علی یدی أبویه فان لم یکن له أبوان فعلی یدی زوجته وولده فان لم تکن له زوجة ولاولد فعلی یدی قرابته وجیرانه. قالوا: و کیف ذلک یا رسول الله قال: یعیّرونه بضیق المعیشة و یکلّفونه ما لا یطیق حتی یوردوه موارد الهلکه؛ پیامبر اکرم ﷺ فرمود: بر مردم روزگاری خواهد آمد که دین هیچ دین‌داری سالم نمی‌ماند مگر کسی‌که از سر کوهی به سر کوه دیگر و از سوراخی به سوراخ دیگر برود مانند آن روباهی که می‌خواهد بچه‌های خود را نجات دهد. گفتند: چنین زمانی کی خواهد آمد؟ حضرت فرمود: هنگامی‌که به معیشت و زندگی جز از راه حرام و معصیت نتوان رسید.

---

۱. منظور از این روایت، روایت مورد بحث پژوهش حاضر است.

چنین زمانی مجرد ماندن و ترک ازدواج حلال خواهد بود. اصحاب عرض کردند: ای رسول خدا! همیشه ما را به ازدواج امر می‌فرمودید. حضرت فرمود: بله، اما وقتی چنین روزگاری فرا رسد، هلاکت فرد در دست پدر و مادر خویش است و اگر آنان نبودند، پس به‌دست همسر و اولاد خویش است، اگر آنها نبودند به‌دست خویشاوندان و همسایگان اوست. عرض کردند چگونه اینچنین می‌شود؟ فرمود: آنها شما را شماتت و سرزنش می‌کنند که زندگی وسیع نداری و او را به کارها و امور دشوار و خارج از طاقت او تکلیف می‌کنند تا آنکه به جایگاه‌های هلاکت وارد کنند». (ابن فهد حلی، ۱۴۰۶هـ.ق)

۱. مفهوم‌شناسی واژه آخرالزمان

کلمه آخرالزمان از نظر ادبی از دو جزء تشکیل شده و مضاف و مضاف‌الیه است. بنابراین، برای فهم معنای صحیح آن در مرحله اول باید مراد از کلمه الزمان بیان شود. با جست‌وجو در روایات چنین برداشت می‌شود که مراد از کلمه الزمان، زمان غلبه ظلم و فتنه‌هاست که از زمان کشته شدن هابیل به‌واسطه قابیل شروع شده و تا زمان ظهور حضرت حجت عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف ادامه خواهد داشت. در اصطلاح ادبی، الف و لام در الزمان، جایگزین از مضاف‌الیه است که در اصل این‌گونه بوده است: «آخرزمان الفتنه، آخر زمان غلبه الظلم». بنابراین، آخرالزمان یعنی، انتهای زمان غلبه ظلم. روشن است که بعد از تشکیل حکومت عادلانه امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف زمان غلبه ظلم و ستم پایان می‌یابد و صفحه دیگر زندگانی که عدالت در آن غلبه دارد، نمایان می‌شود.برخی از مستندات روایی در این مورد عبارتند از:

سلمان فارسی در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام چنین نقل می‌کند: «از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله شنیدم که می‌فرمود: صندوقی از آتش در جهنم وجود دارد که در آن دوازده نفرند. شش‌نفر از اولین و شش‌نفر از آخرین. از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله از اولین آنها سؤال کردم. ایشان فرمود: اولین آنها فرزند آدم که برادرش را کشت و اما آخرین از آنها عبارت است از: دجال و...». (هلالی، ۱۴۰۵هـ.ق، ۵۹۷/۲)

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در بیان معرفی اولین و آخرین از ظالمان از قابیل و دجال نام می‌برد و پرواضح است که وجود دجال در آخرالزمان و قبل از ظهور امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است. (هلالی، ۱۴۰۵هـ.ق، ۵۹۷/۲)

عمار از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله چنین روایت می‌کند: «و از صلب امیرالمؤمنین علیه‌السلام خداوند خارج می‌کند ائمه راشدین را و از آنهاست مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف این امت. همانا! خداوند چنین عهد کرده است که از صلب حسین‌بن علی علیه‌السلام ائمه نه‌گانه را خارج کند، پس نهمین از آنها از چشم‌ها غایب می‌شود به غیبتی طولانی. پس هنگامی‌که آخرالزمان شد، خروج می‌کند و زمین را پر از عدل و داد می‌کند بعد از آنکه پر از جور و ستم شده بود». (حر عاملی، ۱۴۲۵هـ.ق، ۱۶۵/۲)

این روایت بر بخش دوم مدعا دلالت دارد که در هنگامه ظهور، زمین پر از عدل و داد می‌شود. نتیجه اینکه مراد از آخرالزمان، زمانی است که ظلم رواج دارد و این زمان نزدیک به ظهور امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف است، اگرچه نمی‌توان به‌صورت دقیق، زمان معینی برای آن ارائه داد، همان‌طور که نمی‌توان برای اصل ظهور زمان مشخصی ارائه کرد.

۲. مفهوم‌شناسی عزوبت

عزوبت به‌معنای عدم ازدواج و زندگی به‌تنهایی است. (سعید الخوری الشرتونی، ۱۴۲۷هـ.ق، ۵۳۶/۳) که می‌تواند به دلایل مختلفی مانند شرایط اجتماعی، اقتصادی یا فرهنگی به‌وجود آید. این وضعیت نه‌تنها بر زندگی شخصی افراد تأثیر می‌گذارد، بلکه پیامدهای اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای به‌همراه دارد. در بسیاری از جوامع، عزوبت ممکن است یک‌انتخاب شخصی یا به‌دلیل فشارهای اجتماعی و اقتصادی باشد.

۳. حلیت بالمعنی الأعم

«اباحه بالمعنی الاعم» به‌معنای مجاز بودن و اجازه دادن به انجام یک‌عمل یا رفتار در کلیت خود است. این مفهوم به‌طورکلی به‌معنای آزاد بودن از ممنوعیت شرعی در انجام اعمال مختلف در حوزه‌های فردی و اجتماعی است. در این معنا، اباحه شامل همه چیزهایی است که به‌طور مستقیم در متون دینی منع نشده‌اند و به افراد اجازه می‌دهد تا در چارچوب‌های مشخص، آزادی عمل داشته باشند. اباحه در این معنا شامل مصادیق چهارگانه استحباب، کراهت، خاص و حتی واجب است؛ زیرا در تمام این چهار مورد ممنوعیتی ازجانب شارع وضع نشده است. (شاهرودی،۱۴۲۶هـ.ق، ۲۰۵/۱)

۴. حلیت بالمعنی الاخص

اباحه به‌معنای خاص یعنی، برابری انجام و ترک یک‌عمل. این مفهوم از اباحه به‌نوعی محدودتر از اباحه به‌معنای عام است؛ زیرا در این حالت، فقط یک مصداق مشخص وجود دارد و آن اباحه در چارچوب احکام خمسه (وجوب، استحباب، کراهت، حرمت و اباحه) است. در این تقسیم‌بندی، اباحه درمقابل چهار حکم دیگر قرار می‌گیرد و درقالب حالتی از فعل یا ترک فعل، نشان‌دهنده این است که نه‌تنها انجام عمل مجاز، بلکه ترک آن نیز به همان اندازه مجاز و قابل قبول است. (شاهرودی، ۱۴۲۶هـ.ق، ۲۰۵/۱)

۵. نگرش و دلایل حامیان دلالت روایت «حلت‌العزوبه» بر حرمت ازدواج در آخرالزمان

اثبات حلال بودن عزوبت و حرمت ازدواج در آخرالزمان مبتنی بر دو استدلال مهم است که با بررسی دقیق روایت به‌دست می‌آید. این روایات با دقت و ظرافت خاصی بیانگر شرایط ویژه‌ای است که در آن ازدواج ممکن است نه‌تنها نامطلوب باشد، بلکه ترک آن، راهی مشروع و حلال شناخته شود. باتوجه به مفاد این روایات می‌توان گفت که در آخرالزمان، عزوبت جایز و حتی لازم است و به حرمت ازدواج به‌دلیل موانع و مشکلاتی که بر سر راه آن قرار می‌گیرد، تأکید می‌شود.

۵-۱. استدلال اول: ظهور حلال بودن در اباحه به‌معنای عام

عزوبت به‌خودی‌خود در صدر اسلام چنانچه منجر به فساد و گناه نمی‌شد، امری مباح بود. (رک: حرعاملی، ۱۴۰۹هـ.ق،۲۰/) اکنون که مضمون روایت به حلال بودن ازدواج نکردن و عزوبت در آخرالزمان اشاره دارد، می‌توان نتیجه گرفت که مقصود از حلیت، حلیت به‌معنای عام و وجوب عزوبت است که به‌طور طبیعی با حرمت ازدواج همراه است. به‌عبارت‌دیگر، تعیین حکم شرعی حلیت برای عزوبت در آخرالزمان باتوجه به اینکه در صدر اسلام نیز چنین حکمی وجود داشته است، بی‌معنا و لغو می‌باشد و از شخص حکیم صادر نمی‌شود. بنابراین، مقصود از حلیت در اینجا، حلیت به‌معنای عام است که با وجوب عزوبت تطابق دارد و نه حلیت به‌معنای خاص که فقط به اباحه شرعی اشاره دارد.

۵-۲. استدلال دوم: حرام بودن مقدمه‌ای که به عمل حرام منجر شود

«ما یتوقّف و یحصل به الحرام حرامٌ» یعنی، آنچه که به‌واسطه آن، امر حرامی به‌دست می‌آید و آن امر حرام متوقف بر اوست، حرام است. مانند قانونی که می‌گوید «ما یتوقف به الواجب واجبٌ»؛ یعنی آن چیز و امری که انجام یک‌واجب شرعی متوقف بر آن امر است، واجب است. (خراسانی، ۱۴۳۹هـ.ق، ۲۵۴/۱) براساس مبنایی که مقدمه حرام را حرام می‌داند باید ازدواج هم حرام باشد؛ زیرا براساس فرض مطرح شده در روایت «حلت‌العزوبه»، ازدواج به تأمین معیشت از راه غیرشرعی و حرام منجر می‌شود. ازآنجاکه کسب درآمد از راه‌های غیرشرعی حرام است، پس مقدمه آن یعنی، ازدواج نیز حرام است. درنتیجه، عزوبت به‌مثابه یک‌واجب شرعی مطرح می‌شود.

۶. تحلیل و ارزیابی اعتبار روایت «حلت‌العزوبه»

در مواجهه علمی با هر روایتی از احادیث اهل بیت علیهم‌السلام و اینکه حجت است یا خیر و دلالت بر مدعا دارد یا خیر؟ باید اصل صدور روایت یعنی، بحث از سند، وجه صدور یعنی، انگیزه معصوم علیه‌السلام از سخن، رفتار و تقریر بررسی شود. گاه انگیزه، بیان حکم واقعی است و گاهی به‌انگیزه تقیه است به‌دلیل حفظ جان خود و یا شیعیان. همچنین اصل ظهور داشتن روایت در مدعا و چگونگی ظهور آن باید بررسی شود. اراده ظهور یعنی اینکه در برداشت اولیه و ابتدایی از روایت آیا مراد شارع مقدس هم‌خوان با سایر ادله است یا نه؟ بعد از بررسی این مراحل می‌توان به مضمون روایت عمل کرد و این مضمون را به شارع مقدس نسبت داد.

۶-۱. بررسی اعتبار سند روایت «حلت‌العزوبه»

این روایت را جمال‌الدین احمدبن محمدبن فهد الحلی در *کتاب التحصین فی صفات العارفین* در ضمن فایده سوم برای عزلت و مخفی بودن آورده است. این مسئله که آیا این روایت از معصوم صادر شده و از نظر سندی، صحیح و مورد اعتناست یا خیر؟ باید صحت و عدم صحت روایت براساس مبنای متأخرین و متقدمین بررسی شود. براساس مبنای متقدمین، حدیث صحیح، حدیثی است که اقتضای اعتماد را داشته باشد؛ یعنی با اصول کلی و روایات آن باب باشد، همراه قرائنی باشد که باعث اعتماد و اطمینان به آن شود و توجه آن بیشتر بر متن روایت و قرائن باشد، هرچند در سند روایت ضعفی وجود داشته باشد (شیخ بهایی، ۱۴۱۴هـ.ق). براساس این مبنا اگرچه روایت «حلت‌العزوبه» در کتب مشهور روایی نیامده است، اما باتوجه به اینکه می‌توان معنای درستی برای آن بیان کرد و با اصول کلیه مخالفتی ندارد، اقتضای اعتماد به آن وجود دارد و صحیح به‌شمار می‌رود. نقل ابن‌فهد نیز شاهد بر این است که این روایت اقتضای اعتماد و اطمینان به صدور را دارد؛ زیرا اگر اقتضای اعتماد را نداشت از نقل چنین روایتی پرهیز می‌کرد.

براساس مبنای مشهور متأخرین از علمای رجال که روایت صحیح را روایتی می‌دانند که سند آن توسط راویان عادل و امامی در تمام طبقات متصل به معصوم باشد، روایت «حلت‌العزوبه» صحت سندی ندارد (ر.ک.، شیخ بهایی، ۱۴۱۴هـ.ق). این حدیث ارسال سندی دارد؛ چون مرحوم ابن‌فهد حلی که در قرن ۷ و ۸ می‌زیست حدیث را مرسل و مستقیم بدون ذکر سند بین خود و ابن‌مسعود (از ابن مسعود) نقل می‌کند و او نیز از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل می‌کند. این نشان می‌دهد که روایت از منابع اهل‌تسنن نقل شده است. همچنین خود ابن‌مسعود نیز مورد اتفاق‌نظر نیست و برخی مانند محقق خویی در *کتاب معجم الرجال* وثاقتش را غیرثابت می‌داند و به‌نقل از مرحوم کشی، عبارتی را از فضل‌بن شاذان نقل می‌کند که او ابن‌مسعود را خلط می‌داند؛ یعنی کسی‌که صحیح و ناصحیح را نقل می‌کند و این تعبیر دلالت بر ذم شخص دارد و وثاقت را از او سلب می‌کند (خویی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۳۴۴/۱۱). درمقابل، برخی مانند مرحوم مامقانی وی را توثیق کرده‌اند. وی در *کتاب تنقیح المقال فی علم الرجال* بعد از آنکه به‌طور تفصیلی ادله منکرین وثاقت را نقد می‌کند، می‌فرماید: «وبالجملة پس گفتار سید مرتضی به اینکه ابن‌مسعود بر حالت ممدوحه فوت کرده است و حاضر شدن ابن‌مسعود بر جنازه ابی‌ذر که مقتضی این است که او از افراد صالح امت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله است و همچنین حاضر شدن بر جنازه حضرت صدیقه کبری علیهاالسلام ، همچنین در روایت ازجمله افرادی است که مردم به‌خاطر آنها روزی داده می‌شوند و به‌خاطر آنها باران باریده می‌شود. اینها از روشن‌ترین دلایلی است که دلالت می‌کند او از ثقات است اگر در اعلا درجه وثاقه نباشد» (مامقانی، بی‌تا، ۲۱۶/۲).

برخی به‌این‌دلیل که مرحوم ابن قولویه در *کتاب کامل الزیارات* (۱۳۵۶) از او روایت نقل کرده است او را از ثقات می‌دانند، اما ازآنجاکه هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی سندی و رجالی این روایت نیست، بلکه هدف اصلی بررسی و نقد محتوی روایت است، پس به همین مقدار بسنده می‌شود؛ اگرچه نویسنده ازبین این‌دو مبنی، نظریه قدما را انتخاب می‌کند. همچنین یادآور می‌شود که احدی از محدثین و فقها اشاره‌ای به تقیه‌ای بودن این روایت نکرده‌اند. بنابراین، برای صدور روایت مشکلی ندارد و برای بیان واقع صادر شده است.

۶- ۲. ظهور یا عدم ظهور روایت در مورد وجوب عزوبت

به‌نظر می‌رسد لفظ روایت دلالت بر حلیت عزوبت دارد نه وجوب عزوبت و صرف این مدعا که «جعل حکم شرعی حلیت برای عزوبت در آخرالزمان لغو است و از حکیم صادر نمی‌شود». به‌تنهایی نمی‌تواند قرینه‌ای بر این باشد که مراد، حلیت به‌معنای اعم است که با حکم تکلیفی وجوب عزوبت تطبیق داشته باشد؛ زیرا اول اینکه، گزاره مباح بودن ازدواج در صدر اسلام گزاره ثابت شده‌ای نیست، بلکه روایات زیادی (ر.ک.، حرعاملی، ۱۴۰۹هـق، ۲۰/ ۱۳) موجود است که ثابت می‌کنند ازدواج به‌طورکلی و در هر زمانی مستحب است. دوم اینکه، تقسیم حکم حلیت به‌معنای اعم و اخص از اصطلاحات فقهی است که فقها بعد از صدور امثال این روایات وضع کرده‌اند و نمی‌توان روایت «حلت‌العزوبه» را بر آن حمل کرد. سوم اینکه نمی‌توان از لغو بودن حکم مشابه، حلیت به‌معنای اعم را استنباط و روایت فوق را بر وجوب عزوبت تطبیق کرد؛ زیرا لغویت درصورتی پیش می‌آید که شرایط معیشتی صدر اسلام و شرایط معیشتی آخرالزمان به‌طور یکسان باشد تا اگر حکم حلیت در آخرالزمان جعل شد، اشکال لغویت را بتوان مطرح کرد. ازآنجاکه شرایط معیشتی در زمان‌های قبل آسان‌تر بود، چنانچه در آخرالزمان حکم حلیت برای ازدواج جعل شود هیچ‌گونه لغویتی پیش نمی‌آید. چهارم اینکه، استدلال مورد ادعا از نظر منطقی اعم از مدعاست؛ زیرا برفرض، روایت ظهور در حلیت به‌معنای عام باشد، اما همان‌طور که گفته شد حلیت به‌معنای عام، چهار مصداق وجوب، استحباب، کراهت و اباحه به‌معنای خاص دارد و فقط یک‌مصداق آن می‌تواند وجوب عزوبت باشد. نتیجه اینکه هیچ دلیلی بیان نشده است که ظهور روایت، متعین در مصداق وجوب باشد.

۶- ۳. تحلیل اراده شارع مقدس در فرض ظهور روایت «حلت‌العزوبه» در وجوب عزوبت

فرضیه اول) برفرض صحت سند و ظهور داشتن در مدعای وجوب عزوبت، این روایت با روایات کثیره در مورد نکاح که ناطق بر استحباب اکید و در مواردی بر وجوب ازدواج دلالت دارند، تعارض دارد. ازآنجاکه شهرت روایی نزد مشهور فقها یکی از مرجحات سندی است (خویی، ۱۴۱۸هـ.ق، ۱۶۲/۴) این روایات مقدم می‌شوند.

«علی‌بن ابراهیم عن ابیه عن ابن ابی عمیر عن ابان‌بن عثمان عن حریز عن ولیدبن صبیح عن ابی عبدالله قال علیه‌السلام: من ترک التزویج مخافه العیله فقد اساء بالله الظن؛ امام صادق علیه‌السلام فرمود: هرکس ترک کند ازدواج نمودن را به‌خاطر ترس از حاجت و فقر، پس همانا گمان بد به خداوند نموده است». (کلینی، ۱۴۰۷هـ.ق، ۳۳۰/۵)

روی عن محمدبن ابی عمیر عن حریز عن الولید قال قال ابوعبدالله علیه‌السلام: «من ترک التزویج مخافة الفقر فقد اساء بالله عزوجل انّ الله عزوجل یقول: ان یکونوا فقراء یغنهم الله من فضله؛ هر شخصی که ترک کند ازدواج نمودن را به‌خاطر ترس از فقر و تنگدستی پس همانا گمان بد به خداوند داشته است. خداوند متعال می‌فرماید: چنانچه تنگدست و فقیر بودید خداوند شما را بی‌نیاز می‌کند از فضل و بخشش خود» (ابن بابویه، ۱۴۱۳هـ.ق، ۳۸۵/۳).

همچنین در روایات زیاد دیگری (ر.ک.، مجلسی، ۱۳۹۵، ۱۰۳/-) این مطلب بیان شده است. توضیح اینکه در برخی از روایات امر به تزویج شده است و امر، ظهور در وجوب دارد. با چشم‌پوشی از دلالت عمومی این روایات بر وجوب تزویج در همه مصادیق، باز هم در مواردی مانند خوف از وقوع در حرام و یا اینکه در ترک آن مظنه ضرر باشد و یا موارد دیگر که در کتب فقهی مطرح است تزویج واجب خواهد بود. علامه طباطبایی در کتاب مصابیح (به‌نقل از محقق‌نجفی، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۳/۲۹) برای اثبات وجوب کفایی ازدواج فرمود: «اما وجوب کفایی یعنی، وجوب ازدواجی که نوع بشری به‌واسطه آن حفظ می‌شود مقطوع‌الثبوت است، حتی اگر اهل شهری از ازدواج امتناع کردند، حاکم شرع می‌تواند آنها را اجبار بر نکاح کند تا اینکه نوع بشری ازبین نرود». صاحب جواهر (نجفی، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۳/۲۹) وجوب نکاح را از داود الظاهری به‌طور مطلق و از برخی دیگر در مورد کسانی‌که اشتیاق داشته باشند، نقل کرده است. اگرچه مرحوم صاحب جواهر در وجوب، مناقشه کرده

است، اما به‌واسطه ضمیمه فتاوی فقهیه به روایات درصورت حداقلی، استحباب ازدواج امری ثابت و حتی در مواردی واجب است و یک‌روایت نمی‌تواند در مقابل روایاتی که شهرت روایی دارند، معارضه کند و از حجیت ساقط می‌شود.

اگر انتقادی با این بیان مطرح شود که ادله احکام غیرالزامی (مستحب، مباح، مکروه) در برابر احکام الزامی (حرام، واجب) به‌ویژه آن حکم غیرالزامی و مستحبی که خود از مقدمات حکم الزامی است، قدرت مقاومت ندارند (انصاری، ۱۴۳۸هـ.ق، ۳۰۸/۱) و اینکه ازدواج کردن بنفسه مستحب و مقدمه امر حرام یعنی، امرار معاش از راه حرام شده است، بحث مرجحات باب تعارض مطرح نمی‌شود. در این‌گونه موارد، حکم ذی‌المقدمه یعنی، حرمت، به مقدمه یعنی، استحباب سرایت می‌کند. بنابراین، وقتی مستحبی مقدمه حرام شد آن مستحب از استحباب خارج و حکم ذی‌المقدمه که حرمت است به مقدمه یعنی، ازدواج سرایت کرده و در نتیجه ازدواج حرام می‌شود. پاسخ به این اشکال بدین‌صورت است که اول، برخی از روایات با ضمیمه فتوای فقها ناطق به وجوب ازدواج است. درنتیجه تعارض بین دو حکم فعلی خواهد بود. دوم اینکه اگر مقدمه حرام هم حرام بوده باشد، اختلاف‌نظر بین فقهاست. برای مثال، مرحوم آخوند در کتاب کفایه الاصول در بحث مقدمه حرام می‌فرماید: «مقدمه حرام و مکروه متصف به حرمت و کراهت نمی‌شود؛ زیرا ممکن است برخی از این مقدمات را آورد، اما مرتکب حرام و مکروه هم نشود (خراسانی، ۱۳۸۹، ۲۵۴/۱)؛ همانند مانحن فیه که ممکن است به استحباب تزویج عمل کرد و از راه حلال تأمین معیشت کرد و مرتکب حرام هم نشد. ازآنجاکه این مقدمه هیچ دخلی در ارتکاب حرام و مکروه ندارد از طلب ترک ذی‌المقدمه یعنی، حرمت امرار معاش از راه حرام، طلب ترک مقدمه یعنی، ازدواج کردن ترشح نمی‌شود. اگر در فرضی مکلف نتواند با انجام مقدمه، حرام یا مکروه را ترک و امتثال نهی کند مقدمه نیز مطلوب‌الترک و مرجوح خواهد بود، اما در مانحن‌فیه چنین نیست؛ زیرا می‌توان ازدواج کرد، اما امرار معاش از راه حلال هم داشت. روشن است که اگر شخص بتواند امر استحبابی ازدواج را امتثال کند و مرتکب حرام هم نشود وجهی برای حرمت مقدمه یعنی، ازدواج کردن باقی نمی‌ماند.

فرض دوم) ممکن است گفته شود حرمت ازدواج یا وجوب تجرد، حکم ارشادی است نه مولوی؛ یعنی نسبت بین ازدواج و اکل مال حرام از میان نسب اربعه، عموم و خصوص من‌وجه است. وجه افتراق از ناحیه اکل مال حرام آن صورتی است که اکل حرام از اسباب دیگر غیر از ازدواج باشد. وجه افتراق از ناحیه ازدواج درصورتی است که ازدواج باشد و از راه حلال امرار معاش کند و اکل حرام حاصل نشود. مورد اجتماع هم جایی است که امرار معاش برای زندگانی و ازدواج از راه حرام باشد. حضرت در مورد اجتماع که اکل حرام از راه ازدواج باشد، فرمود: «ازدواج نکردن حلال است». باتوجه به روشن شدن نسبت بین اکل حرام و ازدواج می‌توان گفت، ممکن است حرمت ازدواج ارشادی بوده باشد که باتوجه به وجود مناط و مصلحت و مفسده در طرفین (مصلحت در ازدواج کردن و مفسده در اکل مال حرام) نوبت به قواعد باب تزاحم می‌رسد که قاعده در باب تزاحم اخذ به اقوی‌المناطین است و در تزاحم بین امر مستحب و حرام، مناط حرام اقوی است. درنتیجه، حکم شرع مستفاد از این روایت، حکم شرعی ارشادی و ناطق به اقوائیت مناط و مفسده در اکل مال حرام است نه اینکه حکم شرعی مولوی باشد، نیاز باشد تا به آن تمسک کرد و حرمت ازدواج و وجوب عزوبت را ثابت کرد.

فرض سوم) به‌نظر می‌رسد بیان حضرت رسول اکرم ﷺ در روایت مورد بحث، عمومیت داشته باشد؛ از باب العله تعمم و تخصص با این توضیح که هرچیزی موجب به‌خطر افتادن و نقصان در دین اشخاص شود باید از آن پرهیز شود. همان‌طور که ازدواج اگر موجب تهدید و به‌خطر افتادن دین انسان شود باید از آن اجتناب کرد این اصل در سایر امور مندرج در روایت نیز صادق است مانند پدر، مادر، فرزندان، فامیل و همسایگان که اگر ارتباط با این اشخاص موجب نقصان در دین شد باید از آنها پرهیز کرد. برای نمونه در مورد والدین چنانچه ارتباط با آنها موجب شود که شخص از راه غیرمشروع کسب درآمد کند آیا بااستناد به این روایت می‌توان حکم به قطع ارتباط با والدین کرد؟ روشن است که هرگز چنین فتوایی صحیح نیست و شرع مقدس اجازه قطع رحم را نمی‌دهد. برای عدم ارتکاب حرام و برقراری ارتباط با والدین راه‌حل‌هایی ارائه شده است.

نکته مهم این است که بادقت در روایات علائم آخرالزمان و سیاق این نوع احادیث مشخص می‌شود که این برداشت صحیح نیست؛ زیرا روایاتی مانند «یاتی علی الناس» و «زمان دنانیرهم دینهم» (شعیری، بی‌تا، ۱۲۹/۱) از نظر فقه‌الروایه مشتمل بر چند مطلب است: اول اینکه این دسته روایات از اخبار غیبیه هستند که جایگاه علمی معصومین علیهم‌السلام را تبیین می‌کنند؛ دوم اینکه، اهل‌بیت علیهم‌السلام اعلام هدایت هستند و در مقام هدایت مردم تحذیر می‌کنند که عموم مردم در آخرالزمان متوجه سختی حفظ دین خود باشند و به هیچ‌وجه در مقام منع از تجارت و کسب درآمد نیستند که چون «دنانیرهم دینهم» پس سراغ کسب درآمد نروید، بلکه می‌خواهد بگوید که دقت کنید تجارت موجب ازدست رفتن دین شما نشود، نه اینکه روایات رجحان و استحباب کسب حلال قید بخورد. در اینجا هم مقصود این است «دقت کنید که ازدواج، شما را به‌سمت خروج از دین و ازدست دادن معالم شریعت نبرد». سیاق روایات اشراط الساعه دلالت دارد که این روایات مانع و زاجر از ازدواج نیست، بلکه به امری خارجی در واقعیت بیرون اشاره دارد که توجه و التفات مسلمانان را زیاد کند.

فرض چهارم) در علم اصول آمده است: «چنانچه امری بعد از حظر بیاید و یا بالعکس صیغه نهی بعد از امر بیاید دلالت مطابقی آنها یعنی، دلالت بر وجوب در امر و دلالت بر حرمت در نهی مراد نیست، بلکه معنای کنایی از آنها اراده شده است؛ یعنی حرمت برداشته شده و در دومی وجوب مرتفع شده است». (روحانی، ۱۴۱۳هـ.ق، ۳۰۱/۵) توضیح اینکه اگر صیغه امر بود و بعد از آن، صیغه نهی بیاید برای پی‌بردن به معنای نهی باید اول، مراد از صیغه امر دریافت شود. اگر امر دلالت بر وجوب داشته است بعد از آنکه نهی وارد شد، الزام آن برداشته می‌شود. اگر امر دلالت بر استحباب اکید داشت، تأکید آن برداشته می‌شود. چنانچه دلالت بر استحباب داشته است، استحباب آن مرتفع می‌شود و اباحه باقی می‌ماند. ازآنجاکه حکم اولیه ازدواج، استحباب است بعد از آمدن این روایت و فرض پذیرش دلالت آن بر حرمت ازدواج می‌توان گفت که چون این نهی بعد از امری آمده است که بر استحباب دلالت دارد، بنابراین در آخرالزمان استحباب ازدواج برداشته شده است و اباحه آن باقی می‌ماند؛ در نتیجه بازهم نمی‌توان حکم به حرمت ازدواج داد و اینکه در آخرالزمان، استحباب ازدواج برداشته شده است.

فرض پنجم) عمل به استصحاب مورد قبول تمام فقهاست. جریان استصحاب در این مسئله این است که ازدواج در صدر اسلام امری متیقن و مستحب است و هیچ‌گونه شکی در آن راه ندارد چنانچه روایات زیادی بر آن دلالت دارد. اگر در آخرالزمان به‌واسطه امثال این روایت حکم آن مورد شک واقع شود ازآنجاکه قطع به واقع نیست و اماره معتبری که مختص آخرالزمان باشد هم نیست، وظیفه جاهل به حکم این است که باید به اصول عملیه‌ای که برای جاهل به حکم قرار داده شده است، رجوع کند. اصل مناسب با حکم این موضوع استصحاب است؛ زیرا حالت سابقه متیقنه که استحباب است، وجود دارد و بقای آن در آخرالزمان مشکوک است. درنتیجه با اجرای این استصحاب، استحباب ازدواج در آخرالزمان هم ثابت خواهد بود. استصحاب در اینجا از نوع استصحاب حکم کلی است و جریان استصحاب در حکم کلی براساس نظر مشهور از علمای اصول است. برخی از علما ازجمله مرحوم نراقی و مرحوم خویی استصحاب را در احکام کلی جاری نمی‌دانند (نراقی، ۱۴۱۵هـ.ق، ۴۹۵/۲؛ خویی، ۱۴۳۴هـ.ق، ۴۰/۳).

التزام به استحباب ازدواج براساس اصل استصحاب درصورتی است که ادله اجتهادی در مورد عمل به احکام صادره در صدر اسلام وجود نداشته باشد درحالی‌که چنین احادیثی در دسترس است. (ر.ک.، ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۳۴۸/۲) روایاتی موجود است که به احکام قبلی و مسلم ارجاع می‌دهند. اگر در استحباب ازدواج که از صدر اسلام امری ثابت بوده است، شک شود و احتمال حرمت آن در آخرالزمان باشد باید تا زمانی‌که حکم ناقض قطعی آن به‌دست نرسیده همان حکم اولی را انتخاب و به آن عمل کرد، همانند روایات زیر که در کتاب کمال‌الدین و تمام النعمه آمده است:

«حدثنا محمدبن موسی‌بن المتوکل: قال حدثنا عبداللَّهِ‌بن جَعفر الْحمیریّ عن أَحمدَبن محَمَّدِبن عیسی وَ محمَّدبن

عِیسی‌بن عبیدٍ عَنِ الحسنِ‌بن محبوبٍ عن یونس‌بن یعقوب عَمَّن أَثبتهُ عَن أَبِي عَبدِاللَّهِ أَنَّهُ قَالَ: کَیف اَنتم إِذا بَقیتُم دَهراً مِن عُمُرِکُم لَا تعرفون إِمَامکُم قِیلَ لَهُ فَإِذَا کَانَ ذلك فکیف نصنع قَالَ تمسَّکُوا بِالأَمرِ الأَوَّلِ حَتَّی یستبین لَکُم؛ از امام صادق علیه‌السلام است که فرمود: در چه حالی خواهید بود آن زمان که زنده باشید و مقداری از عمر شما گذشته باشد و امام خود را نشناسید [اشاره به آخرالزمان]. به حضرت عرض شد که در آن زمان چگونه عمل کنیم؟ حضرت فرمود: چنگ بزنید و تمسک کنید به همان حکم اول تا اینکه حکم واقعی آن برای شما روشن شود». (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۳۴۸/۲)

وجه دلالت روایت بر مدعا: حضرت در جواب این سؤال که در آخرالزمان آن هنگام که امام و حجت خدا از دیدگان مخفی هست و به‌صورت عادی حکم الله حقیقی نامشخص است چگونه باید به وظایف شرعی عمل کرد، فرمود: «در این هنگام باید به همان حکمی که در صدر اسلام بیان شده است، تمسک شود». در بحث پژوهش حاضر نیز چنین است؛ زیرا امر ازدواج در صدر اسلام مستحب بوده است و در آخرالزمان هم چنانچه به‌واسطه امثال این روایت در حکم استحبابی ازدواج شک شود براساس این گروه از روایات باید به حکم اولیه آن یعنی، استحباب ازدواج ملتزم شد.

«حدثنا أَبِي وَ مُحَمَّدبن الحسن‌بن أَحمدبن الولِیدِ عَنهُمَا قَالا حدثنا مُحَمدُبن الحَسَن الصفار عَن العَبَّاسِ‌بن معروف عَن عَلِي‌بن مهزیار عَنِ الحسن‌بن مَحبُوبٍ عن حَمَّادبن عِیسی عن إِسحَاق‌بن جرِیر عَن عبدِاللَّهِ‌بن سِنَانٍ قَالَ: دخلت أَنَا وَ أَبِي علی أَبِي عبداللَّهِ فَقال: کَیف أَنتم إِذا صرتم فِي حالٍ لا ترونَ فیها إِمامَ هُدی وَلا علَماً یُرَی وَلا یَنجُو مِنها إِلا مَن دَعَا دُعاءَ الغَرِیقِ فقال له أَبِي إِذا وقع هذا لَیلًا فکیف نَصنعُ فقال أَمَّا أَنت فَلا تُدرِکهُ فَإِذا کَان ذلك فَتمسَّکُوا بِما فِي أَیدِیکُم حَتَّی یَتضِح لکم الامر؛ عبدالله‌بن سنان می‌گوید: من و پدرم داخل شدیم بر امام صادق علیه‌السلام. حضرت فرمود: در چه حالی خواهید بود زمانی‌که درحالی باشید که امام هدایتگری نبینید و از آن حال نجات پیدا نکند مگر شخصی که دعا غریق را بخواند؟ ابن سنان می‌گوید: پدرم از حضرت سؤال کرد که چنانچه در شبی این واقعه اتفاق افتاد، چگونه عمل کنیم؟ حضرت فرمود: تو آن زمان را درک نخواهی کرد. آن زمان که فرا رسد، پس تمسک کنید به آنچه از اخباری که نزد شماست تا اینکه واقع امر برای شما آشکار شود». (ابن‌بابویه، ۱۳۹۵، ۳۴۸/۲)

وجه دلالت روایت بر مدعا: امام صادق علیه‌السلام در مقام بیان قاعده برای اشخاصی است که در آخرالزمان زندگی می‌کنند و نمی‌توانند به حکم الله واقعی دسترسی داشته باشند که این موضوع را از تعبیر «ولا علما یری» می‌توان دریافت. حضرت، می‌فرماید: «در چنین مواقعی به اخبار و احکامی که تابه‌حال نزد شما بوده و مورد عمل بوده است، تمسک کنید». در موضوع مورد بحث پژوهش حاضر نیز چنین است؛ زیرا ازدواج کردن قبل از آخرالزمان مستحب بوده است و بر فرض اینکه در آن شکی پدید آید، باید به همان استحباب ملتزم بود و عمل کرد.

همچنین در روایات آمده است که امری را که پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله حلال کرده باشد تا روز قیامت حلال باقی می‌ماند و امری را که حرام کرده باشد تا روز قیامت حرام باقی می‌ماند. (ر.ک.، صفار، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۴۸/۱) همچنین پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله سفارشات تأکیدی به ازدواج داشته است و چنانچه شکی هم در مورد حکم ازدواج در آخرالزمان پدید آمده باشد، به‌واسطه روایت فوق برطرف می‌شود. این روایت در کتاب بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد آمده است که عبارتند از:

«حدثنا إِبراهیم‌بن هاشمٍ عن یحیی‌بن أَبي عمرانَ عن یونس عن حمّادٍ قال سمعت أَبا عبدالله یقول: ما خلق الله حلالا ولا حراماً إِلا وله حدّ کحد الدّورِ وإِنَّ حلالَ محمَّدٍ حلالٌ إِلَی یوم القِیامة وحرامه حرامٌ إِلی یوم القیامةِ و الخ؛ حماد می‌گوید: از امام صادق علیه‌السلام شنیدم که فرمود: خداوند هیچ حلال و حرامی را خلق نکرده است مگر اینکه حد و اندازه‌ای دارد مانند دیوار خانه‌ها و همانا حلال محمد حلال است تا روز قیامت و حرام او حرام است تا روز قیامت». (صفار، ۱۴۰۴هـ.ق، ۱۴۸/۱)

نتیجه‌گیری

مراد از حلیت در روایت«حلت‌العزوبه...»، بالمعنی الاعم و تطبیق با وجوب عزوبت دارد که حرمت ازدواج را درپی خواهد داشت. این روایت از دیدگاه علمای متقدم صحیح است. در پژوهش حاضر نیز همین نظر برگزیده شد. از دیدگاه بسیاری از متأخرین مبنی بر اینکه حجیت روایت از راه وثوق مخبری ثابت باشد این روایت فاقد حجیت سندی است. لفظ روایت «حلت‌العزوبه...» دال بر حلیت عزوبت است نه وجوب عزوبت. همچنین برفرض صحت سندی و ظهور در مدعای حرمت ازدواج، روایت «حلت‌العزوبه...» با روایات کثیری که بر استحباب اکید ازدواج دلالت دارند، تعارض دارد.

می‌توان با نگاه دیگری این روایت «حلت‌العزوبه...» را بررسی کرد که در این صورت ازدواج با امرار معاش از راه حرام تزاحم دارد و قاعده مربوط به تزاحم، حکم به مقدم شدن جانب حرمت دارد. باتوجه به قرینه سیاق می‌توان نتیجه گرفت که باید با بهره‌گیری از تدابیر عاقلانه، مشکلات مربوط به امرار معاش به‌طور مؤثری حل و فصل شود. از حلال بودن ازدواج در آخرالزمان معنای کنایی اراده شده است؛ یعنی آن استحباب موکدی که در صدر اسلام ثابت بوده به‌دلیل مشکلات موجود در آخرالزمان دیگر آن تأکید وجود ندارد. با این‌حال، اگر در حکم استحبابی ازدواج شبهه‌ای باشد، می‌توان از اصل عملیه استصحاب کمک گرفت. براساس مضمون روایات «حلت‌العزوبه...»، اشخاص مکلف به احکام قبلی و مسلّم هستند تا زمانی‌که ناقض قطعی به‌دست آید و در مورد ازدواج، چنین ناقضی به‌دست نرسیده است.

ارتباط این نتایج با پرسش اصلی در این نکته نهفته است که پس از تأیید صحت آن از نظر قدما بررسی دلالت آغاز و روشن می‌شود که لفظ روایت دال بر حلیت است نه وجوب. اگر هم این لفظ در وجوب ظهور داشته باشد، این معنا با روایات دیگر تعارض می‌کند و یا اینکه ازدواج با امرار معاش از راه حرام تزاحم ایجاد می‌کند. همچنین، باوجود قرینه سیاق و عدم امکان استناد به ظهور، اطلاقی در سایر فقرات روایت نمی‌توان به‌صرف وجود مشکل در امرار معاش، حکم به حرمت ازدواج صادر کرد. بنابراین، ازدواج همچنان عملی مستحب باقی می‌ماند. درنهایت، درصورت باقی ماندن هرگونه شک از استصحاب، بهره‌برداری و حکم استحباب ازدواج جاری می‌شود. بدین‌صورت از برداشت اولیه روایت پاسخ علمی داده می‌شود.

پیشنهاد می‌شود موضوع ازدواج در آخر الزمان با نگاه به آیات و روایات دیگری که در ارتباط با این موضوع است، در پژوهشی مستقل بررسی شود.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان تأکید می‌کنند که کلیه اصول اخلاقی در انجام و انتشار این پژوهش رعایت شده است. این موضوع توسط تمامی نویسندگان تأیید شده است.

عدم سوءرفتار علمی

مواردی مانند جعل داده‌ها، تحریف نتایج، سرقت ادبی (پلجیاریسم) و هرگونه رفتار غیراخلاقی دیگر در این پژوهش به‌طور جدی پرهیز شده است.

مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان به‌صورت مساوی در طراحی پژوهش، نگارش مقاله، و ویرایش نسخه‌های نهایی مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان عدم وجود تعارض منافع (Conflict of Interest) را در ارتباط با این پژوهش اعلام می‌کنند. به عبارت دیگر، هیچگونه منافع مالی یا شخصی که بر نتایج تحقیق تأثیرگذار باشد، وجود نداشته است.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله، از مؤسسه تخصصی امام حسن عسکری علیه‌السلام، به‌ویژه حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای ابراهیمی که حامی معنوی پژوهش حاضر بودند، قدردانی می‌کنند.

منابع

ابن بابویه، محمدبن علی (۱۳۹۵). *کمال‌الدین و تمام‌النعمه*. محقق: غفاری، علی‌اکبر. تهران: اسلامیه.

ابن بابویه، محمدبن علی (۱۴۱۳هـ.ق). *من لا یحضره الفقیه*. محقق: غفاری، علی‌اکبر. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

ابن فهد الحلی، احمدبن محمد (۱۴۰۶هـ.ق). *التحصین فی صفات العارفین*. مصحح: مدرسه امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف. قم: مدرسه الامام المهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف.

اردبیلی، احمدبن محمد (بی‌تا). *زبده البیان فی احکام القرآن*. محقق: بهبودی، محمدباقر. تهران: المکتبه الجعفریه لاحیاء الآثار الجعفریه.

انصاری، مرتضی (۱۴۳۸هـ.ق). *المکاسب*. محقق: لجنه تحقیق تراث الشیخ الاعظم. قم: مجمع الفکر الاسلامی.

انصاری، مرتضی (۱۴۳۸هـ.ق). *فرائد الاصول*. محقق: تراث الشیخ الاعظم. قم: مجمع الفکر الاسلامی.

جعفری هرندی، محمد (۱۳۹۳). ملاک و چگونگی بکارگیری تقیه در دوره حضور معصومان. *نشریه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی*، ۱۰(۳۵)، ۱۱- ۴۴.

حر عاملی، محمدبن الحسن (۱۴۲۵هـ.ق). *اثبات الهداه بانصوص و المعجزات*. بیروت: اعلمی.

حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹هـ.ق). *تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. محقق: مؤسسه آل‌البیت. قم. مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

حمیری، عبدالله‌بن جعفر (۱۴۱۳هـ.ق). *قرب الاسناد*. محقق: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام. قم: انتشارات کعبه.

خراسانی، محمدکاظم (۱۳۸۹). *کفایه الاصول*. محقق: زارعی سبزواری، علی. قم: انتشارات مجمع الفکر الاسلامی.

خویی، ابوالقاسم (۱۴۱۳هـ.ق). *معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الروات*. بی‌جا: بی‌نا.

خویی، ابوالقاسم (۱۴۱۸هـ.ق). *موسوعه الامام الخویی*. تهران: مؤسسه احیاء الاثار الامام خویی.

خویی، ابوالقاسم (۱۴۳۴هـ.ق). *مصباح الاصول*. محقق: مؤسسه نشر الفقاهه. تهران: مؤسسه النشر الاسلامی.

روحانی، سید محمد (۱۴۱۳هـ.ق). *منتقی الاصول*. تقریرات عبدالصاحب حکیم. قم: دفتر آیت‌الله حسینی.

شبیری زنجانی، سیدموسی (۱۴۱۹هـ.ق). *کتاب نکاح*. قم: مؤسسه پژوهشی رأی‌پرداز.

شعیری، محمدبن محمد (بی‌تا). *جامع الاخبار*. نجف: مطبعه حیدریه.

شیخ بهایی، محمدبن حسین عاملی (۱۴۱۴هـ.ق). *مشرق الشمسین و اکسیر السعادتین*. محقق: رجایی، سید مهدی. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه

صفار، محمدبن حسن (۱۴۰۴هـ.ق). *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد* علیهم‌السلام. محقق: کوچه‌باغی، محسن‌بن عباسعلی. قم: مکتبه آیت‌الله المرعشی النجفی.

کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷هـ.ق). *الکافی*. مصحح: غفاری، علی‌اکبر.، و آخوندی، محمد. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مامقانی، عبدالله (بی‌تا). *تنقیح الرجال فی علم الرجال*. بی‌جا: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۹۵). *بحارالانوار*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

موسوی تهرانی، سیدرسول (۱۳۹۲). *مجمع الفوائد فی شرح الفرائد*. محقق: مؤسسه آیت‌الله بروجردی. قم: مجد اسلام.

نایینی، محمدحسین (۱۳۷۶). *فواید الاصول*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.

نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴هـ.ق). *جواهرالکلام فی شرح شرایع‌الاسلام*. محقق: قوچانی، عباس.، و آخوندی، علی. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

نراقی، مولی احمدبن محمدمهدی (۱۴۱۵هـ.ق). *مستند الشیعه فی احکام الشریعه*. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

نصیری وطن، جواد.، و ایمانی، هادی (۱۳۹۹). رمزگشایی حلال بودن مجردی در آخرالزمان. *نشریه حدیث و اندیشه*، ۱۵(۳۰)، ۱۴۹- ۱۷۲.

نوری، حسین‌بن محمدتقی (۱۴۰۸هـ.ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.

هلالی، سلیم‌بن قیس (۱۴۰۵هـ.ق). *کتاب سلیم‌بن قیس الهلالی*. محقق: انصاری زنجانی خوییني، محمد. قم: الهادی.